

Despre iscusitele răsturnări și Eminescu

Intr-un ceas al ei, o limbă trebuie să fie ca un om tânăr, ceva nestrunit și gata de toate riscurile, ba chiar de câteva sminteli.

*Fost-am tînăr și brudiu,
Pare-mi rău ș-amu-i tîrziu,
Că mi-am dat cuvintele
La toate trăznitele.*

Nu știm exact ce vor fi însemnînd „trăznitele“ în poezia aceasta populară (și ne îndoim că înseamnă doar „toantele“, cum spune Járník în glosarul său la *Doine*). Dar dacă nu te mai gîndești la tînărul oarecare al vieții, ci la cel care-și caută în toate felurile gîndul și cuvintele, sau dacă, mai mult, te gîndești la toate căutările limbii, atunci trăznitele sînt smintelile acelea ale tinereții, de care uneori îți pare rău și alteori, cel puțin pentru limbă, nu-ți pare chiar atît de rău. O trăznită este și răsturnarea aceasta a verbului, „pare-mi rău“, care nu spune nici ea întocmai îmi pare rău, ci lasă gîndul în suspensie : ar putea să-mi pară, poate și să-mi pară și să nu-mi pară rău ; cine știe dacă trebuie să-mi pară rău ? Dar amu-i tîrziu.

Pe alt plan decît cel al vieții imediate, ceea ce a fost o „trăznită“ a omului ori a limbii poate sfîrși

într-o iscusință, o dibăcie, o rafinare a lor. Așa este, în orice caz, în cazul verbului din limba română.

După ce te plimbă prin toate modurile de gândire sigură și nesigură, obiectivă și subiectivă, spărgînd tiparele oricărei gramatici respectabile („voi fi văzînd“, viitor imperfect, „voi fi văzut“, viitor perfect, notează Eminescu, în ms. 2278, fila 22), verbul românesc o ia de la început: se răstoarnă pur și simplu, dînd noi timpuri și moduri. Forme inversate (venit-a el, în loc de el a venit) vor fi fiind în toate limbile în care verbul stă cu pronumele lingă el; dar în franceză, de pildă, inversiunea dă cu precădere întrebarea; în germană, condiția. Prin părțile noastre, răsturnarea dă ceva mai mult, ca și cum gîndirea ar avea nevoie de prisosuri.

Cu prisosurile acestea ale vorbirii și gîndirii s-a jucat uneori Eminescu. În ms. 2260, la fila 20, poetul notează tot felul de folosințe ale pronumelui personal la dativ și acuzativ, apoi încearcă un șir de inversiuni: plăcutu-mi-au, purta-ne-vom, părutu-ni-s-a, veni-ne-va, părea-ni-se-va. În ms. 2265, care e dicționar de rime, după ce alăturase pe Hegel de renegă-l, poetul rimează acel destul-mi-i cu ulmii, pe care nu te poți sătura să-l amintești. Ce gust al meșteșugului și limbii îl poate îndemna la toate aceste exerciții?

Eminescu simte că răsturnările aduc ceva nou gîndului și inimii, ca să nu spunem și gramaticii. „Mi-e destul“ este la indicativ prezent, dar „destul-mi-i“ nu mai e la indicativ (e la exclamativ, sau cum vrem să-i spunem). Dacă zici „vor veni“, te exprimi la indicativ viitor, dar „veni-vor“ nu mai e nici el la indicativ, iar viitorul a trecut în alt timp parcă, în timpul acela fără de timp al lui poate da, poate nu, sau de-ar fi să fie, de care gramatica nu știe prea multe. Cînd spui „m-aș

duce“, ai iarăși un condițional-optativ prezent; dar duce-m-aș transformă prezentul într-un straniu durativ, așa cum simte limba poeziei populare cînd spune „duce-m-aș și m-aș tot duce“. Ce să mai spunem de „ai fi“, condițional, care dă răsturnat pe „fire-ai“, un fel de imperativ-exclamativ-exasperativ?

Toate acestea ar merita să fie cercetate și puse în ordine de vreun grămătic cu simț filozofic, cum au fost și sînt cîțiva în cultura noastră. Căci însăși limba noastră te face să filozofezi, atunci cînd nu te resemnezi să rămii structuralist. În formele acestea de rostire și de modulare a rostirii, n-ar trebui să vedem doar una din rădăcinile simțului nostru artistic și a unei înclinări — pe care uneori ne-a plăcut s-o exagerăm — spre poezie. S-ar putea vorbi nu numai de o înclinare spre reflexiunea de înțelepciune — și ea prea mult slăvită la noi —, ci de o înclinare spre o reflexiune mai tehnică, cea logică, de pildă.

În general, cugetul nostru pare a fi făcut investigații în clar-obscurul gândirii și, mai ales, în zonele *pregătitoare* de gândire clară. La treapta de luciditate la care a ajuns cultura de astăzi, aiurea ca și la noi, putem avea îndrăznirea de-a anexa logicului unele zone mai subtile și de a-i căuta rădăcinile. Și de altfel, într-un ceas cînd facem genealogia celor mai sigure cuceriri ale gândirii științifice, cînd se întreprinde fundamentarea matematicilor, ar merita să se încerce și o genealogie a logicului, care să nu fie pur și simplu psihologică, așa cum se încercase în veacul trecut.

Întrebarea, suspensiunea, îndoiala deschisă, iscodirea, sînt sau pot fi și ele de natura logicului. Avem în limba noastră mai multe feluri de întrebare decît au alte limbi vechi și noi, pare-se; noi întrebăm și cu „oare“, și cu „nu cumva“, și cu „au“, după cum între-

băm cu toate răsturnările verbului, atît de lesne de obținut în limba noastră. Modurile de suspensiune disjunctivă (sau-sau, ori-ori, fie-fie, veri-veri, au-au, măcar-măcar) sînt numeroase și ele. Dar poate că în nici unele îndoiala deschisă nu e atît de sugestivă ca în răsturnările verbului (de pildă, în „veni-ne-va“ al lui Eminescu).

Ceea ce ar merita să fie lămurit întîi, în iscusitele răsturnări ale verbului românesc, este întrebarea dacă ceea ce aduce noutatea e forma (răsturnarea ca atare), sau fondul semantic. În „destul-mi-i“ s-ar putea ca fondul să fie hotărîtor. Dar sînt alte cazuri, chiar la prezent, care indică schimbarea de modalitate prin simplul act formal al răsturnării. Cînd poetul popular spune :

*Bate-mi vîntul din spre deal,
Vine-mi dor de la Ardeal*

nu mai ești în modul simplu al siguranței, cu „bate-mi“ și „vine-mi“. Nici nu mai e vorba, în fond, de vîntul adevărat, cu „bate-mi“, deci e mai puțin decît indicativ; dar dorul e la mai mult decît indicativ, cu „vine-mi“.

Formele interesante, însă, vor fi la timpurile compuse cu auxiliare, în particular la trecut, la viitor sau la condițional-optativ. „Pornit-am zece din Vaslui“ indică de la început un trecut al legendei. La viitor poți deopotrivă avea : o formă de siguranță („mira-se-va“), de presupunere și de îndoială. La condițional ai și dezbateri („Supăra-m-aș, supăra, / supărarea ce mi-o da?“), și forme deziderative („În pădure duce-m-aș, / frunză verde rumpere-aș“), ca și imperative („auzire-ar lumea toată“), sau treceri în irealitate.

Esențial este că verbul nu îngheață în tipare și că poți exprima, cu el și cu răsturnările lui, toate nuanțele, pentru ceea ce reprezintă împlinire și neîmplinire, în lumea ta sau a lucrurilor. În vorbele simple ale cîte unui flăcău din Ardeal, în cuvintele acelea pe care el le dăruiește la toate trăznitele, îți iese înainte toată fantezia inimii omenești :

*Cătănire-aș, cătăni,
Numai pușcă de n-ar fi.*

Cum poate fi cătănia fără de pușcă ? Dar așa o închipuia flăcăul nostru din Ardeal, răsturnînd, odată cu verbul românesc, toate realitățile statal-administrative ale împărăției. Există, trebuie să existe un fel de cătănie în care nu mai e loc pentru pușcă. Se poate gîndi orice, se pot spune și închipui nenumărate lucruri, în limba românească, iar dacă lucrurile n-ar fi, ele nu s-ar povesti. Dar de vreme ce ele se povestesc, înseamnă că *sînt* — și de aci încep toate libertățile gîndului, libertățile acelea din care se nasc, ca în caietele lui Eminescu sau în mîzgăliturile geometrilor, cîteva din minunile lumii.

Ale lumii două fețe și verbele auxiliare

Fețele sînt trecutul și viitorul, firește ; sînt cele două fețe ale unei aceeaiași file („Viitorul și trecutul / Sunt a filei două fețe, / Cine știe să le-nvețe / / Vede-n capăt începutul“, ms. 2289, fila 43), iar pentru a vorbi despre ele în chip potrivit trebuie să ai la îndemînă, cu verbul, timpuri subtil și adînc iscoditoare, într-o parte și alta a prezentului. Dar în limbile moderne există tendința de-a face timpurile trecute ori viitoare ale verbului, nu cu simple terminații speciale, ci prin compunere cu alte verbe, auxiliare. Și iată dintr-o dată cîteva verbe simple și curente, încărcate acum cu toate răspunderile lumii celei cu două fețe.

Verbele auxiliare — ce strivitoare problemă, și aceasta, pentru sărmana gramatică. „Spune-mi ce verbe auxiliare folosești în limba ta, ca să-ți spun ce tip de cultură ai“. S-a putut afirma că toată problematica europeană a ființei ține de faptul că folosim particula „este“ și verbul auxiliar a fi. Bineînțeles că Hegel, care a proclamat cele mai mari extravagante, dar și adevăruri, trebuia să cadă și peste tema aceasta. Arătînd că filozofia este de întreprins asupra termenilor obișnuiți, el declara : Cînd spunem „arborele este verde“, ne gîndim la arbore și verde, nu la particula „este“ ; dar ce anume înseamnă „estē“, ființa pură, iată ce ne-dă filozofia.

Lucrul e cît se poate de interesant și sugestiv, bine-înțeles ; dar ce se întîmplă atunci într-o limbă în care nu există „este“, cu folosința aceasta — nu mai departe decît limba rusă, spre a nu mai vorbi de cine știe ce limbi orientale ? Cum să crezi că singura filozofie e cea a lui „este“, cînd limbile acelea obțin lucruri atît de adînci pentru gîndire ? Rămîne faptul că prezența și chiar absența verbelor auxiliare ar putea reprezenta o cale de înțelegere a spiritului unei limbi. Omul ca și cultura pot fi privite drept teatrul de bătălie al cîtorva verbe auxiliare.

Ce zbugium, de pildă, pentru o seminție în care „a deveni“ este verb auxiliar. În alte limbi „a ține“ sau „a merge“ sînt verbe auxiliare ; la noi, a avea, a fi, a voi.

Dar cum sfîrșesc verbele prin a deveni auxiliare ? Și care verbe devin — nu cumva cele mai tari ? Dacă e așa, paradoxul ar fi că, fiind cele mai tari într-o limbă, unele verbe devin auxiliare, adică slabe. Și într-adevăr, așa s-ar putea să fie, căci tăria și slăbiciunea sînt una. Verbele auxiliare sînt ca *timpul*, în slujba căruia ele stau și despre care același Hegel spunea lucrul acesta adînc : timpul e tot ce e mai slab și tot ce e mai puternic pe lume. El nu e nimic, n-are nici o consistență, dar așa fiind e stăpînul tuturor lucrurilor. Îți bați joc de timp cum vrei — în viața de toate zilele, ca și în absolut —, dar pînă la urmă își bate el joc de tine.

La fel facem cu verbele auxiliare, pe care le lăsăm să cadă așa, la răs_pîntiile gîndului, în țara nimănui. Și poate tocmai de aceea s-a spus că Diavolul lucrează asupra verbelor auxiliare : el, care nu are, nu este, nu devine nimic, manevrează pe om cu verbele auxiliare. Căci este și el tăria și slăbiciunea însăși. „Sfios ca dra-

cul“, zice o vorbă românească. Sfios ca verbul auxiliar, ai putea spune.

Dar, sfios cum este, verbul auxiliar face multă treabă. Vom arăta îndată treaba pe care o face în limba română verbul *a voi*, care deschide către viitor, ca în alte câteva limbi, dar duce, mai mult ca în alte limbi, către nedeterminarea bună ori rea. Să mai amintim o clipă de auxiliarul *a avea*, care în multe limbi contribuie să facă trecutul (nu ai nimic, ai numai ce *ai avut* — pare a fi ironia verbului acestuia), iar în unele face și viitorul, în franceză viitorul obișnuit, la noi forme speciale de viitor, ca „am a cînta“, sau „am să cînt“. În auxiliarul acesta — cu folosințele lui atît de variate ca și „este“, folosințe pe care le-a enumerat Aristotel, într-o pagină de la sfîrșitul *Categoriilor*, penibilă astăzi la prima vedere, adînc semnificativă însă în fond — omul european s-a încurcat de-a binelea. Căci sensul de a poseda din a avea s-a păstrat uneori în cele mai stinse folosințe ale verbului („am mîncat“), așa încît, dacă nu vrei să mai explici omului modern, căci îi e evident, tot ce a însemnat lupta de azi cu verbul a avea conjugat la toate timpurile și modurile, îți rămîne să te întorci spre Evul Mediu, unde călugării aceia ai timpului erau puși să înfrunte și ei verbul a avea și sfîrșeau prin a alege drept lozincă : multa habentes, nihil possidentes.

Să lăsăm însă trecutul și să vedem fața viitorului, în versiunea viitorului românesc. Viitorul nostru se face în principal cu auxiliarul a vrea, a voi. Avem, așa cum ne indică lingviștii, cinci timpuri de viitor : voi (oi) cînta ; voi să cînt ; va (a,o) să cînt ; am a cînta ; am să cînt. Una din formele cele mai curioase de viitor este cu un *o* invariabil — *o* să cînt, *o* să cînți — despre care un străin, Alf. Lombard, a scris un interesant studiu,

în *Bulletin linguistique* din 1939 al prof. Al. Rosetti. Dacă lăsăm deoparte viitorul cu a avea, atunci viitorul obișnuit cu a voi se explică lesne — ca în alte limbi balcanice, sau în engleză — în măsura în care ideea de voință deschide efectiv către viitor. Pentru a explica forma „o să cînt, o să cîntați“, lingviștii recurg tot la latinescul volet, dar acum spun că subiectul e nedeterminat și de aceea rămîne invariabil („cineva vrea ca eu să cînt, ca tu să cînți ; trebuie să cînt, trebuie să cînți“). Și confirmarea că verbul a voi poate fi folosit în sens nedeterminat o dă faptul că în alte limbi el a și fost folosit așa (quavis, quamvis în latină), cu atît mai mult în limba română, care — spune Lombard în studiul citat — pare să aibă o mai frecventă folosință nedeterminată a verbelor decît în alte limbi romanice.

Într-adevăr, la noi, din același vreau, cu pers. III „va“, naște elementul de compunere *va*, ce dă pronume și adverbe *nehotărîte* ca : ceva, cineva, careva, undeva, cîndva, cumva. De altfel, tot a voi dă pe „oare“, care la fel va face forme de nedeterminare, ca oarece, oarecine.

Să lăsăm viitorul nostru așa cum este, cu extincțiunea lui *voi* în el. Dar în „ceva“, „cineva“ și „undeva“, nedeterminarea este *sau* a viitorului (ce va fi, cine va veni, unde va merge), și atunci e bine să ne reamintim de deschiderea către viitor a acestor forme *nehotărîte*, *sau* este a primei părți, a lui *ce*, *cine* și *unde*, mai degrabă decît a lui *va*. Cînd îți amintești de originea lui „va“ final, simți nu nedeterminarea, în el, ci mai degrabă începutul de determinare. La cîteva întrebări, care ele deschid un orizont nedeterminat (cine ? ce ? unde ? cînd ?), „va“ vine să aducă o determinare („e cineva“), un început de contur în sinul realității.

Pentru limba noastră, atunci, a voi și elementul de compunere „va“ duc la un fel de determinare. („Și de s-ar putea pe dînsa / Cineva ca să o prindă, / Cînd cu ochii mari sălbatici / Se privește în oglindă...“). Cine va prinde-o ? Dar a și prins-o cineva, poetul. Degeaba crede mica Diană că n-o vede nimeni. A văzut-o „cineva“, care nu e chiar nimeni, așa cum „ceva“ nu e chiar nimic, ci este puțin lucru, dar poate fi și mult, sau așa cum „undeva“ și „cîndva“ pot spune unde și cînd anume, iar „cumva“ spune, sub semnul îndoielii, mari certitudini totuși.

Auxiliarul a voi nu e constant poruncitor, la noi. Dar cu „va“ din el noi aruncăm antene în lume, întrebăm și dăm cîte un răspuns la întrebări. Sîntem, cu limba noastră, într-o lume a căutărilor și iscodirilor. L-am atenuat pe „a voi“, făcîndu-l auxiliar, dar nu lăsăm să se stingă în el setea de lămurire. Căci din toate nelămuririle verbului ce ne-au apărut înainte, gîndul iese purificat, fapta și creația devin cu putință — și noi înșine tindem către o lămurire mai deplină, către lamura gîndului nostru.